

**Ο Michel Foucault και το ερώτημα:
*Όπου ανοίγει ένα σχολείο κλείνει
ή προϋπάρχει μια φυλακή;***

**Βασίλειος Δημόπουλος,
Διδάκτωρ Φιλοσοφίας Δ.Π.Θ.
Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου**

1. Η σκοτεινή πλευρά της προόδου

Απευθύνοντας κανείς το συγκεκριμένο ερώτημα στους καθημερινούς ανθρώπους, πιθανώς θα λάμβανε μια απάντηση η οποία σχετίζεται με την ηλικία τους: οι μεγαλύτεροι θα υιοθετούσαν μάλλον την πρώτη εκδοχή, ενώ οι μικρότεροι θα έτειναν περισσότερο προς την δεύτερη, χωρίς όμως να την αποδέχονται πλήρως. Και τούτο διότι θα παρούσιάζαν το σχολείο σαν φυλακή στο βαθμό που το αισθάνονται σαν ένα ψυχρό και περιοριστικό μέρος. Με άλλα λόγια θα διατύπωναν μια κατηγορία που αφορά κατά βάση την κατάληξη (ή αλλιώς τη σημερινή «κατάντια») του εκπαιδευτικού συστήματος και όχι τη διαχρονική του διαδρομή. Μια διαδρομή που στα μάτια όλων φαντάζει ως ιδιαίτερα θετική, καθόσον, αντικατέστησε τον αυταρχισμό και τη

βιαιοπραγία με νέες μορφές διαπαιδαγώγησης, οι οποίες βελτίωσαν θεαματικά τη θέση των παιδιών. Όμως για τον Φουκώ η θριαμβευτική πορεία της παιδαγωγικής μέσα στον χρόνο δεν είναι τόσο ειρηνική και αθώα όσο δείχνει. Και τούτο διότι υποψιάζεται πως κάθε πρόοδος συνοδεύεται από ένα δυσβάστακτο κόστος για το οποίο Νίτσε αναστενάζει και μονολογεί: «Αχ, πόσο ακριβά πληρώθηκαν το λογικό, η σοβαρότητα, η κυριαρχία πάνω στα αισθήματα, όλο αυτό το σκοτεινό πράγμα που ονομάζεται διαλογισμός, όλα αυτά τα προνόμια και τα επιδεικτικά έργα του ανθρώπου! Πόσο αίμα και φρίκη βρίσκεται στο βάθος όλων των “καλών πραγμάτων”»¹. Πράγμα που θα πει πως οποιαδήποτε ανθρωπιστική μεταρρύθμιση – όσο ελκυστική κι αν είναι – εμπεριέχει² μέσα της μια σκοτεινή και επαίσχυντη πλευρά. Μια πλευρά που εν προκειμένω αποκρύπτει πως, πίσω από την απέχθεια της σύγχρονης παιδαγωγικής για κάθε είδος καταναγκασμού και καταπίεσης, δεν βρίσκεται μόνο η αγάπη για το παιδί αλλά και η απογοήτευση για τη συγκεκριμένη μέθοδο. Με άλλα λόγια η βία δεν είναι μόνο απάνθρωπη αλλά και ιδιαίτερα αναποτελεσματική. Και τούτο διότι δεν δύναται πια να επιβληθεί χρησιμοποιώντας το φόβητρο του βλοσυρού και αμείλικτου δασκάλου όπως συνέβαινε παλιά, αφού εδώ και καιρό: «ο τρόμος δεν είναι το αποκορύφωμα της πειθαρχίας αλλά η αποτυχία της»³. Για να διατηρήσει λοιπόν την εξουσία της, η σύγχρονη παιδαγωγική έπρεπε ν’ αναζητήσει νέους - πολύ πιο συμπαθείς - εκπροσώπους, τους οποίους ανακάλυψε στα πρόσωπα των ήπιων και συγκαταβατικών εκπαιδευτικών που όλοι γνωρίζουμε σήμερα. Έτσι, μέσα από αυτούς, κατάφερε αφενός να διασώσει το κύρος της και αφετέρου να διασφαλίσει τον έλεγχο των μαθητών κατά έναν πρωτόγνωρο όσο και πανίσχυρο τρόπο· δηλ. έναν τρόπο που είναι λιγότερο εμφανής και τραυματικός αλλά περισσότερο αποτελεσματικός και

¹ Βλ *Γενεαλογία της Ηθικής*, σ. 11

² Βλ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, σ. 79-80, 85-8 & Νεχαμάς, *Η τέχνη του βίου*, σ. 25

³ Βλ Φουκώ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, σ. 6-7.

ανθεκτικός. Έναν τρόπο που προέκυψε από την υπαρξιακή απομόνωση μιας μεγάλης κατηγορίας ανθρώπων η οποία οφείλεται στο εξής: Η διαδικασία με την οποία σχηματίζουμε μια θετική εικόνα για τον εαυτό μας – δηλ. αντιλαμβάνομαστε και επικροτούμε αυτό που είμαστε – αποτελεί προϊόν⁴ καθυπόταξης και αποκλεισμού μιας ολόκληρης ομάδας ατόμων. Πρόκειται για άτομα τα οποία δεν συμβαδίζουν με τα υπαρξιακά εκείνα πρότυπα που ανέπτυξε ο Διαφωτισμός προκειμένου να οριοθετήσει την έννοια του «κανονικού» ή «φυσιολογικού» ανθρώπου. Και για τον σκοπό αυτόν δημιουργείται ένας ολόκληρος μηχανισμός κατανόησης και ελέγχου, τον οποίο ωστόσο δεν υφίστανται μόνο οι περιθωριοποιημένοι και οι απόκληροι της ζωής, αλλά όλοι ανεξαιρέτως – «κανονικοί» και μη. Ένας μηχανισμός που για να τον κατανοήσουμε θα πρέπει να ξεκινήσουμε από τον αρχικό χώρο λειτουργίας του - δηλ. από τις φυλακές ...

2. Το «αρχιπέλαγος» των φυλακών

Στο έργο του «Επιτήρηση και Τιμωρία» ο Φουκώ αρχίζει αφηγούμενος⁵ το δημόσιο βασανιστήριο ενός επίδοξου βασιλοκτόνου το οποίο έλαβε χώρα το 1757. Επρόκειτο για ένα ιδιαίτερα αποκρουστικό και απάνθρωπο θέαμα (που περιελάμβανε το κάψιμο και το ξεφλούδισμα του δέρματος, το τράβηγμα, τον τεμαχισμό και τέλος τον διαμελισμό των άκρων) κατά τη διάρκεια του οποίου ο δράστης ούρλιαζε και εκλιπαρούσε τον θεό για βοήθεια. Αμέσως μετά μας μεταφέρει 80 χρόνια αργότερα, περιγράφοντας⁶ μια τελείως διαφορετική πραγματικότητα: τις συνθήκες κράτησης σε μια φυλακή ανηλίκων. Εκεί εξιστορεί την καθημερινή ρουτίνα που έπρεπε να ακολουθούν οι νεαροί κρατούμενοι ως προς: το πρωινό ξύπνημα, την εκπαίδευση, το φαγητό, την

---

⁴ Βλ Νεχαμάς, *Η τέχνη του βίου*, σ. 233.

⁵ Βλ *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 11 – 14.

⁶ Βλ *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 14 – 16.

εργασία, τους κανόνες υγιεινής κ.ο.κ. Κι αφού τελειώνει την περιγραφή, με μια γλώσσα αποστασιοποιημένη και ψυχρή καταλήγει: «Έχουμε λοιπόν εδώ μια δημόσια εκτέλεση και ένα πρόγραμμα απασχόλησης»⁷. Στο ίδιο μοτίβο, λίγο πριν το τέλος του βιβλίου, χαρακτηρίζει τη μετάβαση από τα βασανιστήρια στις ποινές φυλάκισης ως ένα «πέρασμα από μια κολαστική τέχνη σε μια άλλη»· δηλ. μια απλή «τεχνική μεταλλαγή»⁸.

Για ποιο λόγο άραγε ο Φουκώ μοιάζει τόσο απαθής και αποστασιοποιημένος απέναντι στην ανθρωπιστική αυτή στροφή η οποία άλλαξε ριζικά την αντιμετώπιση – άρα και τη μοίρα – των παρανόμων; Η αιτία που δεν συμμερίζεται μια τέτοια αισιοδοξία είναι διότι πιστεύει πως υπάρχει μια αναλογική σχέση⁹ μεταξύ της «βάρβαρης» και της «εξευγενισμένης» τιμωρίας: η μεν πρώτη ασελγεί πάνω στο σώμα του εγκληματία ενώ η δεύτερη καταδυναστεύει την ψυχή του· δηλ. την εξαναγκάζει να στραφεί σε νέες μορφές ζωής. Άρα λοιπόν, όσο κι αν μας διαφεύγει: «Παραμένει πάντα ένα στοιχείο “βασανιστικό” στους σύγχρονους μηχανισμούς της ποινικής δικαιοσύνης»¹⁰.

Ακόμη κι έτσι όμως, δεν είναι τελικά προτιμότερο να συμμορφώνουμε αντί να διαμελίζουμε τους δολοφόνους; Δεν αποτελεί άραγε μια αδιαμφισβήτητη πρόοδο η μετάβαση από την πρώτη στη δεύτερη πρακτική; Τα δύο αυτά ερωτήματα – τα οποία μοιάζουν να αλληλοσυμπληρώνονται – δεν συνδέονται μεταξύ τους με μια σχέση συνεπαγωγής και άρα το ένα δεν οδηγεί υποχρεωτικά στο άλλο. Έτσι, αρνούμενος ο Φουκώ να παραδεχθεί την πρόοδο, δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι επιλέγει την οπισθοδρόμηση· δηλ την επιστροφή στην βαρβαρότητα. Πράγμα που θα πει πως η εμμονή του ν' αποκαλύψει την σκοτεινή πλευρά του σύγχρονου κόσμου δεν «ανατρέπει» την ιδέα της ανθρώπινης βελ-

⁷ Βλ *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 16

⁸ Βλ *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 340.

⁹ Βλ Gutting, *Φουκώ – Όσα πρέπει να γνωρίζετε*, σ. 100.

¹⁰ Βλ *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 26.

τίωσης – απλώς την «περιπλέκει»¹¹. Ή αλλιώς, όπως διευκρινίζει ο ίδιος: «Δεν θέλω να πω ότι το καθετί είναι κακό, αλλά ότι το καθετί είναι επικίνδυνο ...»¹².

Πώς όμως άραγε είναι επικίνδυνο ένα ίδρυμα όπως η φυλακή το οποίο μας διαχωρίζει – άρα και μας προστατεύει – από τους βιαστές και τους φονιάδες; Για να απαντήσουμε στο συγκεκριμένο ερώτημα θα ξεκινήσουμε αντιπαραβάλλοντας τον φυλακισμένο με τον τρελό· δηλ. τον στιγματισμένο εκείνον «Άλλο», έναντι του οποίου «Εμείς» - ως «φυσιολογικοί» και νοήμονες – ορίζουμε τον εαυτό μας. Με άλλα λόγια εδώ διαθέτουμε ένα δίχτυ προστασίας – ή αλλιώς ένα πειστήριο διαφορετικότητας και διακριτότητας – το οποίο όμως χάνουμε συγκρινόμενοι με τον φυλακισμένο. Κι αυτό για τους εξής τρεις λόγους¹³: Πρώτον, η κοινωνία μας απαρτίζεται από πολλούς κυριαρχούμενους «Άλλους» (όχι μόνο εγκληματίες αλλά και μαθητές, ασθενείς, εργάτες, στρατιώτες κ.α.) οι οποίοι αποτελούν – με ποικίλους τρόπους – τα θύματα της σύγχρονης βίας. Με άλλα λόγια δεν καταπιέζονται μόνο οι κρατούμενοι αλλά και οι περισσότεροι από εμάς. Δεύτερον, το στοιχείο αυτό της εξάπλωσης δεν χαρακτηρίζει μόνο τους εξουσιαζόμενους αλλά και την ίδια την εξουσία η οποία δεν διαθέτει ένα και μόνο κέντρο· δηλ. κάποιο προνομιακό «Εμείς» το οποίο αντιπαρατίθεται σ' ένα περιθωριοποιημένο «Αυτοί». Με άλλα λόγια η εξουσία δεν αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο¹⁴ κάποιου ατομικού ή συλλογικού υποκειμένου (λ.χ. ενός ηγεμόνα ή μιας άρχουσας τάξης) αλλά αντίθετα βρίσκεται διάσπαρτη παντού. Πιο συγκεκριμένα, είναι διασκορπισμένη σε αναρίθμητα μικροκέντρα ελέγχου¹⁵ που – σαν άλλοι δεσμοφύλακες

¹¹ Βλ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, σ. 130

¹² Βλ Φουκώ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, σ. 90-91

¹³ Βλ Gutting, *Φουκώ – Όσα πρέπει να γνωρίζετε*, σ. 100, 107-108.

¹⁴ Βλ Φουκώ, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, σ. 116-117.

¹⁵ Σύμφωνα με τον Φουκώ τα κέντρα αυτά δεν αποτελούν «απλή αντανάκλαση ή επέκταση» (βλ *Η μικροφυσική της εξουσίας*, σ. 124) της κρατικής εξουσίας αλλά αντίθετα διαθέτουν μια σχετική αυτονομία. Με άλλα λόγια «ανάμεσα σε έναν άνδρα και σε μια γυναίκα, ανάμεσα στα μέλη μιας οικογένειας, ανάμεσα στον καθηγητή και το

– μας περιορίζουν και μας ταλαιπωρούν καθημερινά όπως: γονείς, παιδιά, σύζυγοι, δάσκαλοι, εργοδότες, γιατροί, διαιτολόγοι, δημόσιοι υπάλληλοι κ.ο.κ. Τρίτον, οι πειθαρχικές τεχνικές – που σχεδιάστηκαν αρχικά για τους εγκληματίες – εφαρμόστηκαν στη συνέχεια και σε άλλους τρόπους ελέγχου (όπως σχολεία, νοσοκομεία, εργοστάσια κ.α.) με αποτέλεσμα οι πρακτικές του εγκλεισμού να έχουν πλέον κυριαρχήσει σε όλη τη σύγχρονη κοινωνία· δηλ. να ζούμε σε ένα «αρχιπέλαγος των φυλακών»¹⁶.

3. Η τριάδα των πειθαρχικών μεθόδων

Με βάση τα παραπάνω, διαπιστώσαμε ότι η φουκωική δυσπιστία απέναντι στη φυλακή οφείλεται τόσο στην υποκριτικότητα όσο και στην επικινδυνότητα του συγκεκριμένου θεσμού. Ενώς θεσμού δηλαδή που από τη μια διατήρησε το στοιχείο του βασανισμού και από την άλλη μείωσε δραματικά τη διαφορά μεταξύ ελεύθερων και φυλακισμένων. Με άλλα λόγια βοήθησε να μετατραπεί ο κόσμος μας σε ένα απέραντο κρατητήριο - ή αλλιώς ένα αχανές υπαρξιακό εργαστήριο - το οποίο παράγει «πειθήνια σώματα»¹⁷. δηλ. άβουλα ανθρώπινα κορμιά τα οποία όχι μόνο «εκτελούν» επιθυμίες αλλά και «ενεργούν» με βάση αυτές. Και για να το καταφέρει αυτό η σύγχρονη εξουσία χρησιμοποιεί τρεις τρόπους: την ιεραρχική επιτήρηση, την κανονιστική κύρωση και την εξέταση.

μαθητή, ανάμεσα σε αυτόν που ξέρει και σε αυτόν που δεν ξέρει, υπάρχουν σχέσεις εξουσίας που δεν είναι απλά και μόνο η προβολή της μεγάλης εξουσίας του Υπέρτατου Άρχοντα στο άτομο» (βλ ο.π. σ. 123)

¹⁶ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 395

¹⁷ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 184

3.1. Ιεραρχική επιτήρηση

Η ιστορία απέδειξε πως με την απλή επιτήρηση είναι αδύνατο να ελέγξει κανείς τις πράξεις των ανθρώπων. Κλασικό παράδειγμα της αδυναμίας αυτής είναι τα παρατηρητήρια κατά μήκος των τειχών μιας πόλης, τα οποία αποδείχθηκαν ανίκανα να αποτρέψουν τις επιθέσεις των αντιπάλων. Ως εκ τούτου, προέκυψε η ανάγκη αλλαγής της παλιάς αρχιτεκτονικής, η οποία μέχρι τότε έμοιαζε με απλό όργανο στην υπηρεσία της άρχουσας τάξης. Πιο συγκεκριμένα αποτελούσε ένα εργαλείο που χρησιμοποιούσαν οι ισχυροί προκειμένου να επιδείξουν τη μεγαλοπρέπειά τους («πολυτέλεια των ανακτόρων») ή να αποκτήσουν μια προνομιακή θέση έναντι των εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών («γεωμετρία των οχυρών»)¹⁸. Η ατέλεια αυτή τελικά διορθώθηκε από τη σύγχρονη εξουσία η οποία ανύψωσε την αρχιτεκτονική σε ένα εντελώς νέο επίπεδο· δηλ. της ανέθεσε τον σχεδιασμό και την κατασκευή δομών οι οποίες ικανοποιούν τις λειτουργικές ανάγκες των καθημερινών ανθρώπων και συνάμα καθιστούν ορατούς όσους βρίσκονται στο εσωτερικό τους. Ο ανωτέρω νεωτερισμός αποτυπώνεται μεταξύ άλλων και σε μια σειρά από εκπαιδευτικά κτίσματα (όπως λ.χ. οι ευήλιες αίθουσες με τα μεγάλα παράθυρα και τους ευρύχωρους διαδρόμους ή τα αμφιθέατρα με τις κλιμακωτές σειρές καθισμάτων) τα οποία δεν διευκολύνουν μόνο τη διδασκαλία αλλά και την δυνατότητα των καθηγητών να παρακολουθούν τους μαθητές τους. Σύμφωνα με τον Φουκώ, η ιδανική αρχιτεκτονική μορφή της καινούριας αυτής πραγματικότητας είναι το «Πανοπτικό» του Τζέρεμι Μπένθαμ. Πρόκειται για το σχέδιο μιας φυλακής το οποίο απεικονίζει ένα κτίριο όπου: οι τρόφιμοι μένουν σε ξεχωριστά κελιά, μη ορατά από τους υπόλοιπους, τα οποία είναι διευθετημένα σε κυκλική διάταξη, γύρω από έναν κεντρικό πύργο. Μέσα σε αυτόν βρίσκεται ένας επόπτης που δεν είναι αντιληπτός από τους κρατούμενους αλλά ο ίδιος αντιλαμβάνεται τα

---

¹⁸ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 229

πάντα· δηλ. μπορεί να ελέγχει κάθε τους κίνηση, ανά πάσα ώρα και στιγμή. Η ισχύς - αλλά και η ιδιαιτερότητα - του συγκεκριμένου ελέγχου δεν αφορά την ίδια την παρακολούθηση αλλά τη δυνατότητά της. Κι αυτό επειδή στην πραγματικότητα ο συγκεκριμένος φύλακας δεν βλέπει παρά μόνο περιστασιακά προς κάποια κατεύθυνση. Όμως οι κρατούμενοι, μη γνωρίζοντας ούτε το σημείο που στρέφεται το βλέμμα ούτε το πότε θα έρθει η δική τους σειρά, υποθέτουν ότι επιτηρούνται διαρκώς. Πιο συγκεκριμένα, υποβάλλονται σε μια «συνειδητή και μόνιμη, εις βάρος τους, κατάσταση ορατότητας, που εξασφαλίζει την αυτόματη λειτουργία της εξουσίας»¹⁹.

Παρόλο που η συγκεκριμένη φυλακή δεν χτίστηκε τελικά ποτέ, εντούτοις στηρίζεται σε μια βασική αρχή η οποία πλέον έχει διαποτίσει τη σύγχρονη κοινωνία: τη μεγιστοποίηση του ελέγχου με το λιγότερο δυνατό προσωπικό. Πρόκειται για μια αρχή που εφαρμόζει κατά κόρον το εκπαιδευτικό μας σύστημα μέσα από διάφορες χωροταξικές τεχνικές οι οποίες αποκαλύπτονται στην κοινότυπη εικόνα των σχολικών αιθουσών όπου:

- Τα θρανία είναι τοποθετημένα σε ημικύκλιο (όπως προστάζει η σύγχρονη παιδαγωγική)
- Οι μαθητές εργάζονται κατά μόνους (λύνοντας μια άσκηση που δεν επιτρέπει αλληλοβοήθεια ή συνεργασία)
- Ο δάσκαλος επιτηρεί την κατάσταση από ένα σημείο - στο πίσω μέρος της τάξης - όπου μπορεί να βλέπει τα πάντα χωρίς να τον βλέπει κανείς

Υπό κανονικές συνθήκες, ο εν λόγω εκπαιδευτικός δεν θα ήταν σε θέση να φέρει εις πέρας της αποστολή του. Κι αυτό επειδή είναι ανθρωπίνως αδύνατο να παρατηρεί κανείς, την ίδια στιγμή, παντού. Ωστόσο, αυτός τα καταφέρνει, χωρίς μάλιστα να καταβάλει ιδιαίτερο κόπο: μπορεί λ.χ. να επικεντρώνει το βλέμμα του σε κάποιον μαθητή, στη συνέχεια να αναπολεί το καλοκαίρι που πέρασε και τέλος να επανέρχεται στην πεζή πραγματικότητα. Οτιδήποτε όμως κι αν κάνει, μοιάζει να είναι αποτελεσματικό. Η αποτελεσματικό-

¹⁹ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 229

τητα αυτή δεν οφείλεται τόσο στη δική του δράση (δηλ. στην ίδια την παρακολούθηση την οποία, όπως είδαμε, δεν ασκεί με ιδιαίτερο ζήλο) όσο στο πλεονέκτημα που του προσφέρει· δηλ. στη δυνατότητα παρακολούθησης. Ένα πλεονέκτημα που αιωρείται απειλητικά πάνω από τα κεφάλια των μαθητών οι οποίοι δεν γνωρίζουν το πότε και ποιοι παρακολουθούνται. Αγνοώντας λοιπόν τη στιγμή που θα έρθει και η δική τους σειρά, αισθάνονται πως φτάνει διαρκώς· δηλ. νιώθουν το βλέμμα του δασκάλου να είναι συνεχώς καρφωμένο πάνω τους. Με άλλα λόγια υποβάλλονται – όπως και οι φυλακισμένοι στο «Πανοπτικό» - σε μια κατάσταση «ορατότητας» η οποία εξασφαλίζει αυτόματα την τήρηση των κανόνων· δηλ., εν προκειμένω, την απαγόρευση της μεταξύ τους επικοινωνίας. Μια απαγόρευση στην οποία οι μαθητές μοιάζουν ανίκανοι ν' αντισταθούν καθόσον προέρχεται από μια εξαιρετικά «αδιάκριτη» και συνάμα εξαιρετικά «διακριτική»²⁰ εξουσία· δηλ. μια εξουσία που είναι πανταχού παρούσα και άγρυπνη αλλά και ταυτόχρονα αόρατη και σιωπηλή.

3.2. Κανονιστική κύρωση

Στις μέρες μας πια οι άνθρωποι δεν κρίνονται μόνο από τις - ορθές ή εσφαλμένες - πράξεις τους αλλά και από τη θέση που αυτές τους κατατάσσουν²¹, συγκριτικά με άλλες περιπτώσεις, σε έναν ταξινομητικό πίνακα. Έτσι λ.χ. τα παιδιά δεν αρκεί μόνο να μάθουν να διαβάζουν, αλλά και να κατακτήσουν έναν βαθμό κανονικότητας· δηλ. να φτάσουν σε ένα επίπεδο αναγνωστικής ικανότητας το οποίο θα τους επιτρέψει να ενταχθούν στον μέσο όρο της τάξης. Η ιδέα αυτή της κανονικο-ποίησης έχει προσλάβει πλέον τον χαρακτήρα μιας εμμονής που κατακλύζει την κοινωνία μας: Ακούμε συνεχώς²² για εθνικά στάνταρ αναφορικά με τα

---

²⁰ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 236.

²¹ Βλ Gutting, *Φουκώ – Όσα πρέπει να γνωρίζετε*, σ. 104.

²² Βλ Gutting, *Φουκώ – Όσα πρέπει να γνωρίζετε*, σ. 104.

εκπαιδευτικά προγράμματα, την ιατρική περίθαλψη, την βιομηχανική παραγωγή κ.ο.κ. Πρόκειται για έναν ατέλειωτο κατάλογο από γενικεύσεις και πρότυπα που επιτρέπουν στη σύγχρονη εξουσία να εισχωρήσει παντού· δηλ. να μεταμορφωθεί σε ένα ιδιαίτερα διεισδυτικό μέσο καταναγκασμού από το οποίο – σε αντίθεση με το παρελθόν – δεν μπορεί να ξεφύγει κανείς. Κι αυτό επειδή παλιότερα δεν υπήρχε «κανονικό» αλλά πράξεις που είτε απαγορεύονταν είτε επιτρέπονταν. Οι πρώτες συνοδεύονταν από φρικτές τιμωρίες ενώ για τις δεύτερες δεν συνέτρεχε σοβαρός λόγος ανησυχίας ή παρέμβασης²³. Αντίθετα, σήμερα υπάρχουν²⁴ συμπεριφορές που θεωρούνται ως «αφύσικες», ακόμα κι αν δεν συνδέονται με κατάφορες παραβάσεις, όπως εκείνες που απαιτούσαν την άσκηση σκληρής βίας από την προνεωτερική εξουσία. Πρόκειται για συμπεριφορές που κινούνται πέρα από τα όρια του κοινωνικά αποδεκτού και συνδέονται με: «τον χρόνο (καθυστερήσεις, απουσίες, διακοπές της εργασίας), τη δραστηριότητα (απροσεξία, αμέλεια, έλλειψη ζήλου), τη συμπεριφορά (αγένεια, ανυπακοή), τον λόγο (φλυαρία, αυθάδεια), το σώμα (“επιλήψιμη” στάση, χειρονομίες, ακαθαρσία), τη σεξουαλικότητα (απρέπεια, άσεμνη στάση)»²⁵. Με άλλα λόγια αφορούν ένα πλήθος ενεργειών, χωρίς ιδιαίτερη σημασία, που μέχρι πρότινος περνούσαν απαρατήρητες επειδή: «η σχετική τους ασημαντότητα επέτρεπε να διαφεύγουν από τα μεγάλα τιμωρητικά συστήματα»²⁶. Όμως τώρα πλέον η εξουσία – με τη βοήθεια της κανονικοποίησης – μπόρεσε να μας εγκλωβίσει σε ένα περιβάλλον εντός του οποίου τιμωρείται το οτιδήποτε· δηλ. «κολάζεται και το παραμικρό»²⁷. Ένα περιβάλλον όπου τα παιδιά δεν κρίνονται μόνο από τις ικανότητες αλλά και από τις λεπτομέρειες της διαγωγής τους. Κι εδώ ακριβώς κρύβεται η υποκρισία της σύγχρονης παιδαγωγικής η οποία

²³ Βλ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, σ. 141

²⁴ Βλ Gutting, *Φουκώ – Όσα πρέπει να γνωρίζετε*, σ. 106

²⁵ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 237

²⁶ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 236.

²⁷ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 237

αφαίρεσε τη διαγωγή από τα απολυτήρια αλλά τη διατήρησε στο οπλοστάσιό της, ως ένα μέσο που ποινικοποιεί ακόμα και τα «πιο δυσδιάκριτα τμήματα»²⁸ της συμπεριφοράς. Και με τον τρόπο αυτόν μπορεί κανείς να είναι άριστος μαθητής αλλά ταυτόχρονα να ελέγχεται για τη φλυαρία, την απροσεξία, το ντύσιμο ή την αργοπορία του. Στοχοποιώντας λοιπόν κάθε τι το αντικανονικό – δηλ. οποιαδήποτε κίνηση σχετίζεται με τη «μη-τήρηση», την «παράβλεψη», την «απομάκρυνση» ή την «εκτροπή»²⁹ από τον κανόνα – η σύγχρονη εκπαιδευτική εξουσία κατάφερε να γίνει όχι μόνο απέραντη αλλά και κοινά παραδεκτή. Κι αυτό επειδή μετρίασε την κατασταλτική της πλευρά, καθόσον γνώριζε πως «αν δεν έκανε τίποτα άλλο από το να λέει “όχι”»³⁰, θα ήταν αδύνατο να εξασφαλίσει την υπακοή των ανθρώπων. Αντίθετα, για τον συγκεκριμένο σκοπό, επέλεξε να προβάλλει το παραγωγικό της πρόσωπο και να μεταμορφωθεί σε μια δύναμη η οποία πλέον δεν επιβάλλεται³¹ αλλά ασκείται. Πρόκειται για δύναμη που, στο παιδαγωγικό πεδίο, δεν χρησιμοποιεί πια τη χειροδικία του δασκάλου αλλά με την άσκηση του μαθητή: δηλ. την «εντατική, πολλαπλασιασμένη, επαναλαμβανόμενη μαθητεία»³². Μια μαθητεία στην οποία εν τέλει όμως δεν υποβάλλονται μόνο τα «αντι-κανονικά» και παρεκκλίνοντα άτομα αλλά όλα ανεξαιρέτως. Με άλλα λόγια, ακόμα κι όσοι τηρούν κατά γράμμα τον κανόνα ποτέ δεν θα καταφέρουν να ξεφύγουν από αυτόν, καθόσον, πάντα θα υπάρχουν περιθώρια βελτίωσης. Καθόσον δηλ – όπως συνήθως λέμε σε κάποιον μαθητή παρακινώντας τον να προσπαθήσει περισσότερο: ο εχθρός του καλού είναι πάντα το καλύτερο ...

---

²⁸ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 237

²⁹ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 237

³⁰ Βλ Φουκώ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, σ. 21.

³¹ Βλ Φουκώ, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, σ. 119.

³² Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 238.

3.3. Εξέταση

Ο κοινός άνθρωπος αντιλαμβάνεται την εξέταση ως μια αγχωτική και συχνά επώδυνη δοκιμασία η οποία ξυπνά μνήμες από: εκπαιδευτικά ιδρύματα, σχολές οδήγησης, νοσοκομεία κ.α. Σύμφωνα με τον Φουκώ, πρόκειται για μια ιδιαίτερα αποτελεσματική τεχνική η οποία συνδυάζει τις δύο προηγούμενες: δηλ. διαφοροποιεί και συνάμα τιμωρεί τα άτομα. Μια τεχνική που με άλλα λόγια επιτυγχάνει την «καθυπόταξη εκείνων που θεωρούνται ως αντικείμενα» και συγχρόνως την «αντικειμενοποίηση εκείνων που καθυποτάσσονται»³³. Και για τον σκοπό αυτόν διαθέτει έναν ολόκληρο μηχανισμό ο οποίος λειτουργεί ως εξής:

Καταρχάς «αναστρέφει την οικονομία της ορατότητας στην άσκηση της εξουσίας»³⁴. Για να κατανοήσουμε την αναστροφή αυτή θα πρέπει πρώτα να θυμηθούμε ότι η εξουσία αποτελούσε διαχρονικά μια ιδιαίτερα θορυβώδη και εκδηλωτική αρχή που αντλούσε δύναμη από την ίδια της την επίδειξη: δηλ. από τις μεγαλοπρεπείς γιορτές, τις παρελάσεις, τα εμβλήματα, τις δημόσιες εκτελέσεις κ.α. Αντίθετα ο λαός έμοιαζε με ένα βουβό και ανώνυμο πλήθος το οποίο παρέμενε συνήθως στη σκιά. Όμως με την εξέταση, αλλάζει πλέον ριζικά το σκηνικό αυτό της ορατότητας και οι εξουσιαστές επιλέγουν την αφάνεια ενώ οι εξουσιαζόμενοι σύρονται στο φώς. Πιο συγκεκριμένα εξαναγκάζονται να βγουν από το σκοτάδι και να γίνουν απτοί και αισθητοί: δηλ. να αντικειμενο-ποιηθούν.

Έχοντας ήδη λοιπόν φανερώσει το αντικείμενό της – δηλ. κατ' ουσία το θύμα της – η εξέταση στη συνέχεια το εγκλωβίζει ή αλλιώς το εισαγάγει σε ένα «πεδίο καταγραφής»³⁵. Αναλυτικότερα, τοποθετεί τους εξεταζόμενους μέσα σε ένα δίκτυο εγγραφών (όπως λ.χ. τα απουσιολόγια και τα βαθμολόγια των μαθητών) τα οποία τους εντοπίζουν και

³³ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 245.

³⁴ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 247.

³⁵ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 249.

τους προσδιορίζουν· δηλ. «επιτρέπουν την κατάταξη, τον σχηματισμό κατηγοριών, τον υπολογισμό μέσων όρων, τον καθορισμό κανόνων»³⁶. Με άλλα λόγια η εξέταση δημιουργεί μια κατάσταση ύψιστης ορατότητας³⁷ για όλους εκείνους τους μαθητές, των οποίων οι «φουσκωμένοι» φάκελοι διατηρούνται και εξετάζονται εξονυχιστικά από στρατιές δασκάλων, κοινωνικών λειτουργών, ψυχολόγων κ.ο.κ.

Τέλος, με τη βοήθεια της καταγραφής, η εξουσία δύναται πλέον να μετατρέψει το κάθε άτομο σε «περίπτωση»· δηλ. να το μετουσιώσει σε κάτι που μπορεί κανείς «να το περιγράψει, να το ζυγίσει, να το μετρήσει, να το συγκρίνει με άλλα άτομα»³⁸. Με άλλα λόγια το μεταβάλλει σε ένα διαχειρίσιμο υλικό που αποτελεί «αντικείμενο γνώσης και συνάμα λαβή για την εξουσία»³⁹. Όμως, για να συμβεί κάτι τέτοιο, θα πρέπει πρώτα ν' ανατραπούν οι παλιοί κανόνες της βιογράφησης και να μετατραπούν οι πρωταγωνιστές σε κομπάρσους και αντίστροφα. Και τούτο διότι, για πολλά χρόνια, η λεπτομερής αφήγηση της ζωής ενός ανθρώπου αποτελούσε τμήμα μιας σειράς τιμητικών εκδηλώσεων οι οποίες αναγνώριζαν και επιβράβευαν την ισχύ του· δηλ. ήταν «μέρος των τελετουργιών της εξουσίας του»⁴⁰. Με άλλα λόγια δεν αφορούσε τα μέλη της ταπεινής και καθημερινής μάζας – της οποίας τα βάσανα ήταν τότε ανάξια καταγραφής – αλλά τα σημαίνοντα πρόσωπα και μόνο: βασιλιάδες, στρατηγούς, αρχιερείς κ.α. Όμως, με τις νέες πειθαρχικές μεθόδους, άλλαξε πλέον ο τρόπος αυτός ανθρωπολογικής προσέγγισης καθόσον «το άτομο δεν αποτελεί πια μνημείο για μελλοντική χρήση αλλά ένα ντοκουμέντο για ενδεχόμενη χρήση»⁴¹. Και ως εκ τούτου η καταγραφή του βίου του δεν συνιστά μια απόπειρα «ηρωοποίησης» αλλά μια διαδικασία «αντικειμενοποίησης και καθυπόταξης»⁴².

³⁶ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 251.

³⁷ Βλ Gutting, *Φουκώ – Όσα πρέπει να γνωρίζετε*, σ. 107

³⁸ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 252

³⁹ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 252

⁴⁰ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 253

⁴¹ Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 253

⁴² Βλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 253

Μια διαδικασία τέλος που, όσο μεγαλύτερη θεωρείται η παρέκκλιση του καθενός, τόσο πιο αναλυτική και εκτεταμένη γίνεται η περιγραφή του· δηλ. ο «εγκλεισμός» του μέσα σε μια στοίβα από εκθέσεις, ποινολόγια και αναφορές.

4. Προβληματισμοί αντί επιλόγου

Έχοντας πλέον ολοκληρώσει τη μελέτη μας, ερχόμαστε ξανά αντιμέτωποι με την αρχική υποψία: Μήπως λοιπόν πράγματι, πίσω από την μάσκα του ανθρωπισμού, κρύβονται νέες μορφές σκληρότητας οι οποίες έχουν περάσει απαρατήρητες; Και μήπως οι μορφές αυτές δεν αφορούν μόνο τους εγκληματίες, αλλά όλους ανεξαιρέτως – ακόμα και τους μαθητές; Κι αν ισχύει κάτι τέτοιο, μήπως ο δρόμος προς την κόλαση – ή αλλιώς τον «κολασμό» των μαθητών – είναι κρυμμένος κάτω από τις αγαθές προθέσεις των δασκάλων; Με άλλα λόγια, μήπως είμαστε τόσο δοτικοί και ευκολόπιστοι ώστε ν' αγνοούμε πως οι χωροταξικές πρακτικές της σύγχρονης παιδαγωγικής δεν προάγουν μόνο τη συνεργασία αλλά και την καλύτερη επιτήρηση των μαθητών· δηλ. αναβιώνουν τις τεχνικές του *Πανοπτικού* όπου ένας αόρατος φύλακας διασφάλιζε τον έλεγχο όλων των κρατούμενων. Άρα μήπως το μεγαλύτερο ταλέντο μας είναι να επιβαλλόμαστε χωρίς να γινόμαστε αντιληπτοί; Και μήπως αυτό ακριβώς υπηρετεί η περίφημη μετάβαση από την δασκαλοκεντρική στη μαθητοκεντρική διδασκαλία η οποία κομπάζει ότι προτάσσει τον μαθητή· δηλ. κατ' ουσία τον ανασύρει από την αφάνεια προκειμένου να τον μετατρέψει σε εύκολο στόχο για την εκπαιδευτική εξουσία; Μια εξουσία της οποίας η εμμονή στην «κανονικότητα» - δηλ. στην επίπληξη συμπεριφορών ελάσσονος σημασίας – εξυφαίνει μυστικά έναν τεράστιο ιστό ελέγχου ή αλλιώς μια απέραντη φυλακή απ' όπου δεν μπορεί να διαφύγει κανείς; Μια φυλακή εντός της οποίας οι μαθητές μοιάζουν να είναι σε χειρότερη μοίρα από τους κοινούς κατάδικους, καθόσον – σε αντίθεση με τους τελευταίους – εξαναγκάζονται χωρίς πρώτα να έχουν διαπράξει κάτι ιδιαίτερα κακό; Κι αν όντως

αληθεύουν όλα αυτά, μήπως εν τέλει θα πρέπει να αποδεχτούμε εκείνο που οι μαθητές διαισθάνονται αλλά αδυνατούν να αποδώσουν με ακρίβεια – δηλ. πως το σχολείο δεν κατάντησε αλλά κατά βάθος σχεδιάστηκε να μοιάζει με φυλακή;

Βιβλιογραφία

- Gutting, G. (2006) *Φουκώ – Όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- May, T. (2019) *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, Αθήνα: Oposito
- Νεχαμάς, Α (2001) *Η τέχνη του βίου*, Αθήνα: Νεφέλη
- Nietzsche, F. (χ.χ) *Γενεαλογία της ηθικής*, μετ. Ζ. Σαρίκας – Λ. Τρουλινού, Θεσσαλονίκη: Εκδοτική Θεσσαλονίκης.
- Φουκώ Μ. (1978) *Ιστορία της σεξουαλικότητας* (τ. Ι), Αθήνα: Ράππα
- Φουκώ Μ. (1987) *Εξουσία, γνώση και ηθική*, Αθήνα: Ύψιλον
- Φουκώ Μ. (1991) *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Αθήνα: Ύψιλον
- Φουκώ Μ. (2011) *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Αθήνα: Πλέθρον

